

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ОЗІМОК ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 342(477:100):349.412]:34.05(043.5)

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ
ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор

Колодій Анатолій Миколайович,

навчально-науковий інститут «Юридичний інститут

ДВНЗ «Київський національний економічний

університет імені Вадима Гетьмана»,

директор

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Калюжний Ростислав Андрійович,

Юридичний факультет Національного авіаційного університету,

заступник декана

кандидат юридичних наук, доцент

Калініченко Олександр Федосійович,

Київський кооперативний інститут бізнесу і права,

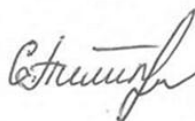
доцент кафедри права

Захист відбудеться «23» жовтня 2020 року о «13» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.04 Національної академії внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

Автореферат розіслано «23» вересня 2020 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. А. Пилипенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Закріплена Конституцією України система прав, свобод та обов'язків соціальних спільностей, фізичних та юридичних осіб, зумовлює потребу формування ефективного механізму їх утвердження, реалізації, охорони та захисту. Разом з тим, за більш як два десятиліття чинності вітчизняної Конституції не усі конституційні права та свободи знайшли своє належне втілення. Це пов'язано як із об'єктивними, так і з суб'єктивними чинниками, адже реформування вітчизняного законодавства відбувається з різною інтенсивністю та прогнозованістю, тож не завжди корелюється з суспільним запитом на врегулювання правових відносин. Разом з тим, необхідно визнати, що проблема права власності в цілому та права власності на землю вимагає чіткого правового регулювання, оскільки власність в сучасному суспільстві виступає ключовим чинником його буття та розвитку, а земля розглядається особливим об'єктом права власності, відносини щодо якого регулюються різними галузями права.

Конституційне право власності на землю означає, в сучасному світі, можливість конкурувати в отриманні корисних копалин, води, виробленні продуктів харчування і т. д. Однак у межах конституційного права власності на землю спостерігається конфлікт між різними соціальними інтересами, цінностями, стандартами. Адже, з однієї сторони, виникає необхідність забезпечення будь-якому суб'єкту можливості безперешкодної реалізації конституційного права власності на землю, з іншого – необхідність впорядкування та обмеження такого права на користь суспільних та державних інтересів, адже земля є не просто майном, а й частиною території держави. Неоднозначність підходів до розуміння конституційного права власності на землю як у доктрині, так і у законодавстві, не сприяють ефективному вирішенню питань щодо права власності на землю, адже виникають проблеми як на стадії створення та закріплення норм права, так і у процесі їх реалізації. Отож, комплексне доктринальне дослідження конституційного права власності на землю є своєчасним і важливим завданням конституційно-правової науки, успішне вирішення якого сприятиме подальшій розробці ефективних конституційно-правових механізмів забезпечення права власності на землю.

Окремі напрацювання щодо історико-правового розвитку права власності на землю проводились такими вченими, як М. Бурдін, І. Заріцька, П. Захарченко, О. Кулішенко, В. Сенчук та ін. Серед вчених-конституціоналістів право власності на землю розглядалось в контексті інших прав та свобод людини і громадянина (Л. Івершенко, Ю. Фролов та ін.). В рамках цивільно-правових досліджень над проблемою права власності на землю працювали такі науковці, як А. Арнаут., Д. Білецький, О. Бондар, І. Головня, С. Губарев, О. Заєць, Л. Заставська, В. Кудінов, К. Кучерук, В. Львовичка Я. Оніка, О. Пашенко, Д. Старостенко., О. Стаценко, О. Харченко, К. Шахназарян та ін.

Особливий науковий інтерес різні аспекти питання права власності на землю викликали у фахівців земельного права, таких як О. Вівчаренко,

Х. Джавадов, Т. Коваленко, І. Каракаш, І. Костяшкін, А. Мірошніченко, В. Носік, І. Сальман, В. Сидор, Т. Харитоновна, Чау Тхі Хань Ван, В. Швець, М. Шульга та інші. Окремим напрямком земельно-правових досліджень стали землі з різним правовим режимом. Цим напрямком займалися такі вчені, як Н. Барабаш, О. Бевз, Г. Беженар, В. Бондар, Н. Бондарчук, О. Борденюк, І. Булах, Н. Гальчинська, Т. Гапотченко, А. Годованюк, О. Донець, О. Дроваль, Є. Іванова, В. Кононов, А. Луняченко, О. Макаренко, Н. Палій, Ю. Петлюк, В. Правдюк, Т. Рахнянська, Л. Ришкова, А. Ріпенко, М. Романюк, Д. Санніков, І. Сіряченко, М. Скляр, О. Федотова, Д. Федчишин та ін.

Питання права власності на землю викликало науковий інтерес у сфері адміністративного права, зокрема над ним працювали такі науковці, як О. Дрозд, М. Ейдельберг, О. Ільницький, Т. Кичилук, Л. Мілімко, С. Овчарук, О. Стукаленко, Ю. Чиж та ін. В контексті кримінального права питання, пов'язані з правами на землю, досліджувались такими вченими, як О. Дудоров, Р. Мовчан, А. Швець та ін.

Варто зауважити, що конституційні аспекти права власності, в тому числі права власності на землю, були предметом вивчення російських дослідників, зокрема таких, як Л. Бухонова, О. Ільчева, А. Меліхов, О. Саурін, А. Шириновська та ін.

Однак, сучасна існуюча економічна та політична ситуація у сфері земельної реформи в Україні обумовлює потребу врахування зарубіжного досвіду її проведення, пошуку оптимальних шляхів реалізації та уникнення помилок, допущених іншими державами. Тож дане дослідження актуальне з точки зору удосконалення конституційно-правового регулювання, реалізації, охорони та захисту конституційного права власності на землю в Україні на основі зарубіжного досвіду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося згідно: Стратегії земельної реформи в Україні до 2024 р., від 15 листопада 2019 р.; Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 р. № 552 – ІХ.

Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 грудня 2011 р., (протокол № 19) та уточнено (протокол № 7 від 9 квітня 2020 р.). Тему дисертаційного дослідження розглянуто й схвалено відділенням державно-правових наук і міжнародного права Національної академії правових наук України та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (реєстр. № 259, 2011 р.).

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі формалізації, становлення, визначення, змістовного навантаження, реалізації, охорони та захисту конституційного права власності на землю.

Предметом дослідження є конституційно-порівняльний аналіз конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є здійснення комплексного порівняльно-правового аналізу конституційного

права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах і відпрацювання на цій основі висновків, узагальнень, пропозицій та рекомендацій спрямованих на його удосконалення, ефективне здійснення земельної реформи в Україні.

Визначена мета зумовила постановку і розв'язання наступних *задач*:

- охарактеризувати доктринальні джерела і визначити предмет та методологію існуючих досліджень конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах;
- з'ясувати особливості правової формалізації конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах;
- визначити власну, найбільш ефективну, методологію дослідження конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах;
- розкрити становлення та розвиток конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах;
- з'ясувати поняття та ознаки конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах;
- сформулювати зміст конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах;
- охарактеризувати суб'єктний та об'єктний склад конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах;
- охарактеризувати особливості реалізації конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах;
- визначити найбільш перспективні напрями охорони та захисту конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах.

Методи дослідження. У процесі порівняльно-правового дослідження конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах використовувались: 1) світоглядні засади (народного суверенітету; загальнонародної, державної, комунальної та приватної власності; демократії; громадянського суспільства; верховенства права; демократичної, правової, соціальної держави; соціальної справедливості і т. д. (усі розділи та підрозділи); 2) філософські підходи: методологічно-комплексний, який зумовив залучення до методологічного арсеналу різноманітних світоглядних засад, філософських підходів, методологічних принципів та безпосередньо методів (підрозділ 2.1); системний (системно-структурний) на його підставі розглянуто взаємозв'язки у середовищі самого права власності на землю, що включає такі елементи, як суб'єкти, об'єкт, зміст (підрозділ 2.4); культурологічний, дозволив дослідити конституційне право власності на землю як культурне надбання (підрозділи 3.1, 3.2); антропологічний був в основі пізнання конституційного права власності на землю, як інституту, що зумовлений буттям Українського народу (підрозділ 2.3); аксіологічний (ціннісний) запроваджений для з'ясування поняття, ознак та змісту, реалізації, охорони та захисту конституційного права власності на землю (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2); 3) методологічні принципи: науковості використовувався для пізнання предмету та методу наукових досліджень про конституційне право власності на землю (підрозділ 1.1); історизму реалізовувався у процесі пізнання стану наукових досліджень конституційного права власності на землю та генези його осмислення (підрозділ 1.1, 2.2);

об'єктивності зобов'язував відображати істинний стан конституційного права власності на землю (підрозділ 1.2); 4) методи: діалектики дозволив проаналізувати процес формалізації конституційного права власності на землю, формування та розвиток інструментів реалізації, охорони та захисту конституційного права власності на землю (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2); порівняння на його основі були з'ясованими генеза, поняття, ознаки, тотожності та відмінності у закріпленні, суб'єкти та об'єкти, реалізація, охорона та захист конституційного права власності на землю (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.3). Цей метод, у поєднанні із порівняльно-правовим, варто визнати головним, у процесі нашого дисертаційного дослідження; аналізу за його допомогою були виокремленими такі складові частини конституційного права власності на землю, як суб'єкти, об'єкти, зміст (його структурні елементи), пізнаним їх взаємозв'язок (підрозділи 2.3, 2.4); синтезу уможливив розглянути проаналізовані складові конституційного права власності на землю (суб'єкт, об'єкт, зміст) як єдине ціле у взаємозв'язку елементів (підрозділи 2.3, 2.4); узагальнення, сприяв виділенню ознак конституційного права власності на землю, а також опрацюванню досвіду зарубіжних країн в питаннях формалізації конституційного права власності на землю (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2); індукції забезпечив визначення закономірностей розвитку конституційно-правового регулювання власності на землю (підрозділ 1.2); дедукції, з'ясовувалась якість реалізації, охорони та захисту конституційного права власності на землю (підрозділи 3.1, 3.2); аналогії, виявлялись подібності та відмінності у понятті, ознаках та змісті конституційного права власності на землю (підрозділ 2.3); моделювання дозволив виробити й дослідити ідеальну модель конституційного права власності на землю (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4); історичний та історико-правовий використовувалися для дослідження історичних передумов правової формалізації конституційного права власності на землю, а також його генези (підрозділ 2.2); формально-юридичний (формально-догматичний) був в основі з'ясування змісту Конституції України та конституцій зарубіжних країн, а також інших нормативно-правових актів на предмет врегулювання конституційного права власності на землю (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі аналізу норм конституційного та інших галузей права України, інших держав, практики Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, а також наукових праць здійснено комплексне дослідження конституційного права власності на землю, сформульовані положення і висновки, що мають важливе теоретичне і практичне значення і виносяться на захист. Зокрема:

вперше:

- визначено на підставі аналізу конституцій більше шестидесяти держав (Європи, Азії, Америки, Африки), що чинниками, які вплинули на певну модель правового регулювання конституційного права власності на землю є географічні та кліматичні умови, перебування держави у статусі колонії в складі імперії, вплив правових традицій та правової системи (сім'ї), до якої

належить держава, зміна суспільно-політичного устрою, революції, перевороти та ін.;

- класифіковано конституції різних країн світу за рівнем закріплення права власності на землю; за закріпленням форм власності на землю; за закріпленням суб'єктів права власності на землю; за наявністю захисту землі як природного ресурсу; за наявністю правового регулювання експропріації земель; за визначенням особливої ролі парламенту у врегулюванні питання права власності на землю;

- запропоновано ст. 14 Конституції України доповнити частиною третьою виклавши її у наступній редакції: «Іноземні фізичні чи юридичні особи не можуть набувати право власності на землю, крім випадків отримання її у спадщину. Іноземні фізичні чи юридичні особи зобов'язані відчужити право власності на землю у строк і в порядку, передбачені законом»;

- запропоновано авторську дефініцію конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах як таку, що ґрунтується на нормах та принципах права можливість визначеного суб'єкта володіти, користуватись і розпоряджатись землею або земельною ділянкою у формі загальнонародної, державної, комунальної та приватної власності, що не має абсолютного характеру, підлягає судовому захисту та контролю за реалізацією;

- сформульовано авторську дефініцію суб'єктів конституційного права власності на землю як учасників правових відносин, наділених конституційною правосуб'єктністю, які здійснюють передбачені Конституцією України повноваження власника землі;

- запропоновано внести зміни до ч. 2 ст. 2 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р., виклавши її у такій редакції: «Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Суб'єктами конституційного права власності на землю є учасники правових відносин, які здійснюють передбачені Конституцією України повноваження власника землі»;

- сформульовано авторську дефініцію землі як об'єкта конституційного права власності - це цілісний, нерухомий поверхневий ґрунтовий шар, обмежений державним кордоном, який підлягає особливій охороні з боку держави як основне національне багатство та може належати на праві власності Українському народу, державі, громадянам, юридичним особам та територіальним громадам;

- запропоновано на основі вивчення європейського досвіду створення спеціального державного органу, центрального органу виконавчої влади, який би контролював ринок земель сільськогосподарського призначення - Українського агентства земель сільськогосподарського призначення;

- встановлено, що гарантії конституційного права власності на землю можуть бути загальними (економічні, політичні, ідеологічні) та спеціальними (юридичні). Усі юридичні гарантії конституційного права власності на землю мають конституційно-правове підґрунтя, базуються на нормах Конституції України.

удосконалено:

- розуміння права власності на землю як економічного права особи, хоча це все ж право власності, яке регулюється в основному нормами та принципами цивільного, господарського, земельного права. А природним правом варто визнати право на землю, як можливість усіх людей пересуватись по землі, споруджувати житло на землі, працювати на землі і т. д.;

- наукову позицію про зміст суб'єктивного конституційного права на землю як сукупності трьох елементів: 1) праводії, тобто можливості уповноваженого суб'єкта володіти, користуватись та розпоряджатись землею, а також управляти нею; 2) правовимоги, тобто можливості уповноваженого суб'єкта вимагати певної належної поведінки від зобов'язаної сторони; 3) праводомагання, тобто можливості уповноваженого суб'єкта звернутись за захистом до уповноважених державних органів;

- характеристику суб'єктів права власності на землю в Конституції України та конституціях закордонних країн, зокрема, суб'єктами конституційного права власності на землю виступають переважно держава та громадяни, в Україні також сюди належать Український народ, юридичні особи та територіальні громади;

- пропозицію доповнити редакцію ч. 2 ст. 145 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р., наступним положенням: «У разі якщо відповідно до закону власник земельної ділянки зобов'язаний відчужити її протягом певного строку і земельна ділянка не була відчужена ним протягом такого строку, така ділянка підлягає конфіскації за рішенням суду на підставі позову центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин чи його територіального органу». А, відповідно ч. 4 ст. 145 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р., викласти в такій редакції: «Позов про конфіскацію земельної ділянки подається до суду центральним органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин чи його територіальним органом. Конфіскована земельна ділянка за рішенням суду підлягає продажу на земельних торгах. Ціна проданої на земельних торгах земельної ділянки, за вирахуванням витрат, пов'язаних з її продажем, виплачується її колишньому власнику»;

- науковий підхід про те, що охорона і захист конституційного права власності на землю не тотожні поняття, але вони є взаємообумовленими;

дістали подальший розвиток:

- наукова позиція про те, що правова регламентація конституційного права власності на землю є досить детальною, порівняно з конституціями багатьох країн світу, що безпосередньо пов'язано зі значимістю землі для вітчизняної економіки та національної безпеки. Подібне правове регулювання частково спостерігається в конституціях ряду пострадянських країн, де землі відводиться особливе місце в конституційно-правовому регулюванні;

- узагальнення що у дорадянський період належне конституційно-правове регулювання права власності на землю було відсутнє. Українські конституції радянського періоду характеризуються скасуванням права приватної власності на землю, монополією державної форми власності на землю, з наданням права

користування громадянам земельними ділянками для ведення особистого господарства. Після проголошення незалежності Україною на конституційному рівні закріплене право власності Українського народу на землю, проте триваюча земельна реформа потребує приведення національного законодавства до конституційних положень;

- положення, що конституційне право власності на землю доцільно розглядати в економічному, соціальному та правовому контекстах. В юридичному (правовому) його варто розмежовувати в об'єктивному та суб'єктивному значеннях;

- розуміння Українського народу як самостійного суб'єкта конституційного права власності на землю. Така унікальна конституційно-правова регламентація статусу Українського народу з одного боку визнає його пріоритетність перед державою, з іншого боку підтверджує необхідність розмежування Українського народу і держави як самостійних суб'єктів конституційного права власності на землю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони сприятимуть вдосконаленню законодавства України у сфері врегулювання, реалізації, охорони та захисту конституційного права власності на землю, здійснення сучасної земельної реформи в Україні. Сформульовані в дисертації висновки, пропозиції і рекомендації *використані або можуть бути використаними* у:

- *науково-дослідній діяльності* – для подальшого вдосконалення теорії конституційного права власності на землю, поглиблення знань про його генезу, поняття, ознаки, зміст, суб'єктів, об'єктів, реалізацію, охорону та захист;

- *правотворчій діяльності* - для вдосконалення нормативно-правових актів з питань конституційного права власності на землю та земельної реформи;

- *правореалізаційній практиці* – для вдосконалення засобів фактичного втілення, охорони та захисту конституційного права власності на землю в Україні (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Головного управління Держгеокадастру у Волинській області від 20 травня 2020 р.);

- *освітньому процесі* - при підготовці підручників та навчальних посібників із конституційного права України, прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, земельного права; при викладанні навчальних дисциплін «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Земельне право» (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки від 09 червня 2020 р. № 03-28/01/1272);

- *просвітницькій роботі* – для правового виховання та підвищення рівня правової культури населення в питаннях земельної реформи.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертаційна робота обговорювалася на засіданні кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ. Окремі висновки, положення і рекомендації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, семінарах, зокрема: «Становлення та розвиток

місцевого самоврядування в Україні» (м. Хмельницький, 7 грудня 2012 р.); «Інноваційні методи реформування правовідносин у сучасних умовах» (м. Тернопіль, 10 квітня 2012 р.); «Конституція України: питання теорії та практики» (м. Київ, 8 червня 2012 р.); «Сучасні тенденції удосконалення правоохоронної діяльності» (м. Київ, 13 липня 2012 р.); «Юридична наука: виклики і сьогодення» (м. Одеса, 02-03 серпня 2013 р.); «Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи» (м. Луцьк, 13 грудня 2019 р.); «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 28–29 червня 2020 р.); «Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Харків, 31 липня – 1 серпня 2020 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображено у 14 наукових працях, серед яких 7 наукових статей (6 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому видання іноземної держави), та 8 тезах наукових доповідей і повідомлень, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях та семінарах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у вісім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 293 сторінки, з них основного тексту – 234 сторінки. Список використаних джерел нараховує 330 найменувань і займає 37 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження та її актуальність, визначено зв'язок з науковими програмами, планами, темами, грантами, сформульовано об'єкт, предмет, мету і задачі дослідження, зазначені методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, а також відомості про їх апробацію, структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Розвиток наукової думки та правова формалізація конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах» складається з двох підрозділів, у яких розкрито предмет та методи наукових досліджень конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах, визначено особливості його правової формалізації.

У *підрозділі 1.1 «Предмет та методи наукових досліджень конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах»* здійснено аналіз вітчизняних та зарубіжних правових досліджень, присвячених праву власності на землю. Встановлено, що земля розглядається як об'єкт комплексного міжгалузевого інституту права власності, що регламентується, гарантується, охороняється різними галузями права. Земля виступає одним з різновидів природних ресурсів, значення якого для держави, для суспільства є неоціненним, тому цей ресурс потребує особливого правового регулювання, захисту та регламентації права власності щодо нього. При цьому предметом дослідження можуть виступати природні ресурси (в тому числі земля), об'єкти

нерухомості (в тому числі земля), безпосередньо земля або земельна ділянка. Спектр методів наукового пізнання права власності на землю також доволі різноманітний: сюди належать як загальнонаукові так і власно-юридичні методи, найбільш поширеними з яких є метод діалектики, логіко-семантичний, формально-логічний, системний (інтегральний), аксіологічний, статистичний, герменевтичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, нормативно-догматичний (юридико-технічний), прогностичний та інші методи.

У підрозділі 1.2 «Правова формалізація конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах» наголошується, що аналіз змісту конституцій різних країн світу дає підстави їх класифікувати за наступними критеріями: 1) за рівнем закріплення права власності на землю; 2) за закріпленням форм власності на землю; 3) за закріпленням суб'єктів права власності на землю; 4) за наявністю захисту землі як природного ресурсу; 5) за наявністю правового регулювання експропріації земель; 6) за визначенням особливої ролі парламенту у врегулюванні питання права власності на землю.

З'ясовано, що конституційне право власності на землю в Україні розглядається як право Українського народу, що підкреслює цінність та важливість зазначеного права, в порівнянні з регламентацією прав, що належать людині чи громадянину. При цьому, більшість конституцій країн світу розглядають право власності на землю саме як право народу, національне надбання, що формалізується на конституційному, найвищому рівні.

Розділ 2 «Конституційне право власності на землю в Україні та зарубіжних країнах: методолого-теоретичні аспекти» присвячено вивченню методології дослідження конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах, дослідженню його генези, з'ясуванню його поняття, ознак та змісту, а також визначенню об'єктного і суб'єктного складу.

Підрозділ 2.1 «Методологія дослідження конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах» присвячено методології конституційно-правових досліджень, яку варто розглядати, як складне комплексне явище, базовим елементом якого виступає метод пізнання. При дослідженні використано широкий спектр засад, підходів, принципів та методів, які існують на рівні: 1) світоглядних засад, а саме: народного суверенітету; загальнонародної, державної, комунальної та приватної власності; демократії; громадянського суспільства і т. д.; 2) філософських підходів, до яких належать: методологічно-комплексний; системний (системно-структурний); культурологічний; антропологічний; аксіологічний (ціннісний); 3) методологічних принципів, до них варто віднести: науковості; історизму, об'єктивності; 4) самих методів: а) загальнонаукових: діалектики; порівняння; формально-логічних (аналізу та синтезу; узагальнення; індукції та дедукції; аналогії; моделювання); б) власне-правових: історико-правового; формально-юридичного; порівняльно-правового.

У підрозділі 2.2 «Генеза конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах» розглянуто розвиток конституційно-правового регулювання права власності на землю в Україні, Польщі, Франції та Росії. Виділено три етапи конституційно-правового регулювання права власності на

землю в Україні: XVIII ст. – поч. XX ст. (дорадянський період); 1919 – 1991 рр. (радянський період); III етап – 1991 – до сьогодні (період незалежності). Для вивчення зарубіжного досвіду генези конституційного права власності на землю було обрано Польщу, Францію та Росію як держави із значним земельним потенціалом, держави, у яких проводилась та триває земельна реформа, держави, що мають більш тривалу історію конституціоналізму (як Франція чи Польща), держави, з якими нас частково поєднує спільна історія державотворення та правотворення (Польща чи Росія), держави, успішний чи негативний досвід яких може стати прикладом для України. Встановлено на прикладі Франції, що для успішного проведення земельної реформи та ефективного розпорядження землею необхідності в конституційному закріпленні відповідного права власності на землю не потрібно. Досвід Польщі продемонстрував, що перехід від радянської системи конституційного закріплення та реалізації права власності на землю до європейської моделі може відбутись швидко та ефективно. Модель конституційно-правового регулювання права власності на землю Російської Федерації найбільш близька за змістом до вітчизняної.

У підрозділі 2.3 «Конституційне право власності на землю в Україні та зарубіжних країнах: поняття, ознаки, зміст» досліджено ознаки конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах, на основі яких сформовано авторську дефініцію. Серед ознак конституційного права власності на землю запропоновано виділяти наступні: 1) ґрунтується на нормах конституції, зміст яких розвивається у галузевих нормативно-правових актах; 2) коло суб'єктів визначено Конституцією (Український народ, держава, громадяни, їх об'єднання, територіальні громади); 3) право державної, приватної та комунальної власності на землю є похідними від права власності на землю Українського народу; 4) об'єктом виступає обмежена в просторі земельна ділянка; 5) передбачає можливість суб'єкта володіти, користуватись і розпоряджатись земельною ділянкою, а в окремих випадках може включати і інші повноваження (наприклад, право управління); 6) підстави та порядок набуття регулюються конституційним законодавством; 7) реалізація не має абсолютного характеру і здійснюється з врахуванням законодавчо визначених обмежень; 8) припинення цього права може носити як добровільний, так і примусовий характер; 9) підлягає судовому захисту в порядку, визначеному законодавством; 10) підлягає контролю за реалізацією (використанням землі за призначенням). Зміст суб'єктивного конституційного права на землю пропонується розглядати як сукупність праводії, правовимоги та праводомагання.

Підрозділ 2.4 «Суб'єкти та об'єкти конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах» присвячено характеристиці правового статусу суб'єктів конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах та об'єктів зазначеного права. Сформульовано дефініції зазначених суб'єктів та об'єктів конституційного права власності на землю. Визначено, що вітчизняне конституційне законодавство до суб'єктів конституційного права власності на землю відносить Український народ,

державу, громадян, їх об'єднання, територіальні громади. Конституція України, позначаючи об'єкт правового захисту, послуговується категорією «земля», що кореспондується з відповідною термінологією зарубіжних країн (Російської Федерації, Болгарії, Хорватії, Киргизстану). Рідше у конституціях використовується термін «земельна ділянка» (Литва).

Розділ 3 «Реалізація, охорона та захист конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах» присвячений дослідженню основних засад реалізації, охорони та захисту конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах.

У підрозділі 3.1 «Реалізація конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах» проаналізовано особливості реалізації зазначеного права різними суб'єктами в Україні та зарубіжних країнах. Наголошено на специфіці реалізації права власності на землі сільськогосподарського призначення.

У підрозділі 3.2 «Охорона та захист конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах» розглянуто відмінність та взаємозв'язок між охороною та захистом конституційного права власності на землю. Наголошено, що охорона конституційного права власності на землю виникає з моменту законодавчого визнання та закріплення відповідного права і полягає у непорушенні такого права, а припиняється з моменту скасування відповідних норм права, які визнають та закріплюють зазначене суб'єктивне право. Суб'єктами охорони виступають державні органи та органи місцевого самоврядування і здійснюється вона переважно в адміністративно-правовому, земельно-правовому, господарсько-правовому порядку. Захист конституційного права власності на землю варто розглядати як систему прийомів, способів та засобів, спрямованих на відновлення порушеного суб'єктивного права власності на землю безпосередньо власником або уповноваженим на це суб'єктом, а також процес їх втілення. Органи державної влади як суб'єкти права державної власності на землю, органи місцевого самоврядування як суб'єкти права комунальної власності на землю, фізичні та юридичні особи як суб'єкти права приватної власності на землю наділені досить вагомим спектром гарантування та захисту конституційного права власності на землю. В той же час первинним самостійним суб'єктом конституційного права власності на землю відповідно до Конституції України визнано Український народ, якому досить складно самостійно захистити конституційне право власності на землю. Важливим фактором забезпечення раціонального використання та охорони земель виступає юридична відповідальність за порушення земельного законодавства.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягає у з'ясуванні теоретичних аспектів та практичної реалізації конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах і відпрацюванні на цій основі висновків, положень, пропозицій та рекомендацій

щодо вдосконалення його розуміння і фактичного втілення у правовій системі України, на додаток до тих, які зазначені у науковій новизні отриманих результатів, а саме:

1. Спільними рисами, характерними для досліджень конституційного права на землю, проведеними у межах різних юридичних наук є положення, що земля: 1) розглядається як об'єкт комплексного міжгалузевого інституту права власності, що регламентується, гарантується, охороняється різними галузями права; 2) виступає одним з різновидів природних ресурсів, значення якого для держави та суспільства є неоціненним, тому цей ресурс потребує особливого правового регулювання, охорони та захисту; 3) науковим дослідженням притаманна порівняльно-правова характеристика конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах.

2. Правова регламентація конституційного права власності на землю в Україні є досить детальною, порівняно з конституціями багатьох країн світу, що безпосередньо пов'язано зі значимістю землі для вітчизняної економіки та національної безпеки. Подібне правове регулювання частково спостерігається в конституціях ряду пострадянських країн, де землі відводиться особливе місце в конституційно-правовому регулюванні.

3. Конституційне право власності на землю в Україні розглядається як право Українського народу, що підкреслює цінність та важливість зазначеного права, в порівнянні з регламентацією прав, що належать людині чи громадянину. При цьому, більшість конституцій країн світу розглядають право власності на землю саме як право народу, національне надбання, що формалізується на конституційному, найвищому рівні.

4. На конституційному рівні варто закріпити положення щодо права власності іноземних фізичних і юридичних осіб на землю в Україні, а саме, ст. 14 Конституції України доповнити частиною третьою виклавши її у наступній редакції: «Іноземні фізичні чи юридичні особи не можуть набувати право власності на землю, крім випадків отримання її у спадщину. Іноземні фізичні чи юридичні особи зобов'язані відчужити право власності на землю у строк і в порядку, передбачені законом».

5. В радянський період належне конституційно-правове регулювання права власності на землю було відсутнє, а українські конституції радянського періоду характеризувались скасуванням права приватної власності на землю, монополією державної форми власності на землю, з наданням права користування громадянам земельними ділянками для ведення особистого господарства. Після проголошення незалежності Україною на конституційному рівні закріплене право власності Українського народу на землю, проте триваюча земельна реформа потребує приведення національного законодавства до конституційних положень.

6. Конституційне право власності на землю в Україні та зарубіжних країнах – це така, що ґрунтується на нормах та принципах права можливість визначеного суб'єкта володіти, користуватись і розпоряджатись землею або земельною ділянкою у формі загальнонародної, державної, комунальної та

приватної власності, що не має абсолютного характеру, підлягає судовому захисту та контролю за реалізацією.

7. У змісті суб'єктивного конституційного права на землю варто виділяти три складові елементи: 1) праводія; 2) правовимога; 3) праводомагання.

8. Суб'єктами конституційного права власності на землю виступають учасники правових відносин, наділені конституційною правосуб'єктністю, які здійснюють передбачені Конституцією України повноваження власника землі. Виходячи з конституційно-правового розуміння суб'єктів права, Український народ виступає самостійним суб'єктом конституційного права власності на землю.

9. В конституційно-правовому розумінні «земля як об'єкт конституційного права власності – цілісний, нерухомий поверхневий ґрунтовий шар, обмежений державним кордоном, який підлягає особливій охороні з боку держави як основне національне багатство та може належати на праві власності Українському народу, державі, громадянам, юридичним особам та територіальним громадам».

10. Запровадження контрольованого ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні неминуче потребує запровадження спеціального державного органу, центрального органу виконавчої влади, який би контролював ринок – Українського агентства земель сільськогосподарського призначення, створення та функціонування такого державного органу відповідало би положенням Конституції України.

11. Актуальним питанням нині для України є ринок земель сільськогосподарського призначення. У зв'язку з цим варто доповнити ч. 2 ст. 145 Земельного кодексу наступним положенням: «У разі якщо відповідно до закону власник земельної ділянки зобов'язаний відчужити її протягом певного строку і земельна ділянка не була відчужена ним протягом такого строку, така ділянка підлягає конфіскації за рішенням суду на підставі позову центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин чи його територіального органу». А, відповідно ч. 4 ст. 145 Земельного кодексу, викласти в такій редакції: «Позов про конфіскацію земельної ділянки подається до суду центральним органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин чи його територіальним органом. Конфіскована земельна ділянка за рішенням суду підлягає продажу на земельних торгах. Ціна проданої на земельних торгах земельної ділянки, за вирахуванням витрат, пов'язаних з її продажем, виплачується її колишньому власнику».

12. Конституційне право власності на землю підлягає охороні та захисту. Охорона конституційного права власності на землю виникає з моменту законодавчого визнання та закріплення відповідного права і полягає у непорушенні такого права. Припиняється охорона конституційного права власності на землю з моменту скасування відповідних норм права, які визнають та закріплюють зазначене суб'єктивне право.

13. Охорона і захист суб'єктивного права не тотожні поняття, але вони є взаємообумовленими. Адже конституційно закріплений принцип охорони права

власності полягає у забезпеченні державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання. Захист конституційного права власності на землю необхідно розглядати як системний та цілеспрямований, законодавчо закріплений процес забезпечення конституційного права власності на землю, що реалізується у випадку порушення зазначеного права.

14. Гарантії конституційного права власності на землю – це сукупність засобів та механізмів забезпечення належної реалізації зазначеного права. Такі гарантії можуть бути загальними (економічні, політичні, ідеологічні) та спеціальними (юридичні). Усі юридичні гарантії конституційного права власності на землю мають конституційно-правове підґрунтя, базуються на нормах Конституції України.

15. Закріплені у вітчизняній Конституції засоби охорони та захисту конституційного права власності на землю є цілком достатніми та досить розлогими порівняно з конституціями інших держав. Проте, важливим засобом реалізації відповідних конституційних положень є їх втілення у галузевому законодавстві та практиці його застосування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Озімок І. В. Правова формалізація конституційного права власності на землю. *Науковий вісник Академії внутрішніх справ*. 2012. № 3 (82). С. 38-44.
2. Озімок І. В. Суб'єкти конституційного права власності на землю в Україні: проблеми визнання та визначення. *Митна справа: науково-аналітичний журнал*. 2012. № 4. Ч. 2. Кн. 1. С. 261-266.
3. Озімок І. В. Забезпечення органами внутрішніх справ конституційного права людини і громадянина на землю в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 6. С. 168-172.
4. Озімок І. В. Цінність конституційного права власності на землю для вітчизняного суспільства. *Митна справа: науково-аналітичний журнал*. 2013. № 4. Ч. 2. Кн. 2. С. 361-368.
5. Озімок І. Суб'єкти конституційного права власності на землю: порівняльно-правова характеристика. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління: електронне наукове видання: збірник*. 2019. № 4 (6). Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 42-54.
6. Озімок І. Конституційно-правове регулювання права власності на землю в Україні. *Історико-правовий часопис : науковий журнал*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. № 2 (14). С. 129-133.

Статті в наукових періодичних фахових виданнях інших держав:

7. Озімок І. Поняття й ознаки конституційного права власності на землю. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2019. № 3. С. 63-67.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Озімок І. В. Конституційне право власності на землю: міжнародно-правова регламентація. *Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні*. Хмельницький, 2012. С. 140-142.
2. Озімок І. В. Конституційне право власності на землю в Україні: поняття та формалізація. *Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Інноваційні методи реформування правовідносин у сучасних умовах»*. (м. Тернопіль, 10 квітня 2012 р.). Тернопіль, 2012. С. 20-23.
3. Озімок І. В. Роль та місце органів внутрішніх справ в забезпеченні та охороні конституційного права власності на землю. *Матеріали міжкафедрального науково-практичного семінару «Конституція України: питання теорії та практики»* (м. Київ, 8 червня 2012 р.). Київ, 2012. С. 121-123.
4. Озімок І. В. Конституційно-правові норми – основоположні регулятори права власності на землю в Україні. *Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції удосконалення правоохоронної діяльності»*. (м. Київ, 13 липня 2012 р.). Київ, 2012. С. 16-18.
5. Озімок І. В. Конституційне право власності на землю в Україні: поняття, ознаки та регламентація. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Юридична наука: виклики і сьогодення»*. (м. Одеса, 02-03 серпня 2013 р.). Одеса, 2013. С. 25-27.
6. Озімок І. Врегулювання конституційного права власності на землю в українських конституціях радянського періоду. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : Зб. матеріалів VI Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Луцьк, 13 груд. 2019 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 88-90.
7. Озімок І. В. Охорона конституційного права власності на землю. *Актуальні питання реформування правової системи України* : зб. наук, ст. за матеріалами XVII Міжнародної наук.-практ. конф., (м. Луцьк, 28–29 червня 2020 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2020. С. 23-25.
8. Озімок І. В. Реалізація конституційного права власності на землю в Україні. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів*: Зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, (м. Харків, 31 липня – 1 серпня 2020 р.). Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. С. 27-30.

АНОТАЦІЯ

Озімок І.В. Конституційне право власності на землю в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

Досліджено конституційне право власності на землю в порівняльно-правовому контексті на основі досвіду України та зарубіжних країн. Висвітлено правову формалізацію конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах, проведено історико-правовий аналіз конституційного закріплення даного права. Встановлено поняття, ознаки, суб'єктів, об'єкти та зміст конституційного права власності на землю в Україні та зарубіжних країнах, особливості його реалізації, охорони та захисту.

Ключові слова: конституційне право власності на землю, суб'єкти конституційного права власності на землю, об'єкти конституційного права власності на землю, зміст конституційного права власності на землю, реалізація конституційного права власності на землю, охорона та захист конституційного права власності на землю.

АННОТАЦІЯ

Озимок И. В. Конституционное право собственности на землю в Украине и зарубежных странах: сравнительно-правовое исследование. – Квалифицированный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – Конституционное право; муниципальное право. – Национальная академия внутренних дел. – Киев, 2020.

Исследовано конституционное право собственности на землю в сравнительно-правовом контексте на основе опыта Украины и зарубежных стран. Осуществлен анализ отечественных и зарубежных правовых исследований, посвященных праву собственности на землю. Освещена правовая формализация конституционного права собственности на землю в Украине и зарубежных странах. На основе анализа конституций более шестидесяти стран мира определены факторы, влияющие на соответствующую модель правового регулирования конституционного права собственности на землю.

Методология конституционно-правового исследования права владения на землю выступает сложным комплексным явлением, базовым элементом которого является метод познания. При исследовании использован широкий спектр принципов, подходов и методов.

Проведен историко-правовой анализ конституционного закрепления данного права в конституциях Украины, Польши, Франции и России. Выделены три этапа конституционно-правового регулирования права собственности на землю в Украине: XVIII в. - нач. XX в. (досоветский период); 1919 - 1991 гг. (советский период); III этап - 1991 - по сей день (период независимости).

Исследованы признаки конституционного права собственности на землю в Украине и зарубежных странах, на основании которых сформирована авторская дефиниция. Содержание субъективного конституционного права на землю предлагается рассматривать как совокупность праводействия, правотребования и праводомогания.

Субъектами конституционного права собственности на землю выступают участники правовых отношений, наделенные конституционной правосубъектностью, осуществляющие предусмотренные Конституцией Украины полномочия собственника земли (Украинский народ, государство, граждане, их объединения, территориальные общины). Объектом конституционного права собственности на землю является земля (земельный участок).

Реализация конституционного права собственности на землю может осуществляться непосредственно субъектами такого права путем соблюдения, исполнения или использования, а также путем правоприменения. Реализация конституционного права собственности на землю в Украине зависит от статуса субъекта, которому такое право принадлежит.

Охрана и защита конституционного права собственности на землю не тождественны категории, поскольку они имеют различное происхождение и механизм реализации. Охрана конституционного права собственности на землю возникает с момента законодательного признания и закрепления соответствующего права и состоит в соблюдении такого права, а прекращается с момента отмены соответствующих норм права, которые признают и закрепляют указанное субъективное право. Защиту конституционного права собственности на землю следует рассматривать как систему приемов, способов и средств, направленных на восстановление нарушенного субъективного права собственности на землю непосредственно собственником или уполномоченным на это субъектом, а также процесс их воплощения.

Ключевые слова: конституционное право собственности на землю, субъекты конституционного права собственности на землю, объекты конституционного права собственности на землю, содержание конституционного права собственности на землю, реализация конституционного права собственности на землю, охрана и защита конституционного права собственности на землю.

SUMMARY

Ozimok I.V. Constitutional right to land ownership in Ukraine and foreign countries: comparative law research. – *Qualifying scientific work as a manuscript.*

Thesis for a PhD Degree in Law Sciences, specialty 12.00.02 «Constitutional Law; Municipal Law» (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

The research examines the constitutional right to land ownership in the comparative law context based on the experience of Ukraine and foreign countries. The study highlights legal formalization of constitutional right to land ownership; it provides historical and legal analysis of constitutional entrenchment of this right. The academic paper covers and elucidates notions and terms, features, legal subjects, items of property and subject matter of constitutional right to land ownership in Ukraine and foreign countries, special characteristics of its enforcement, protection and defense.

Key words: the constitutional right to land ownership, legal subjects of the constitutional right to land ownership, items of property for the constitutional right to land ownership, nature of the constitutional right to land ownership, enforcement of the constitutional right to land ownership, protection and defense of the constitutional right to land ownership.